

УДК 343.431

Кристюк Владислав Олегович

*студент кафедри міжнародного права і порівняльного правознавства
Київського міжнародного університету*

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА РАБСТВА З ТОЧКИ ЗОРУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

***Анотація.** У статті розглядаються результати доктринальних досліджень та поглядів вчених стосовно юридичної природи рабства з точки зору міжнародного права. Визначено правове положення рабів з античних часів до сьогодення.*

***Ключові слова:** раб, работоргівля, рабовласництво, правове положення.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются результаты доктринальных исследований и взглядов ученых относительно юридической природы рабства с точки зрения международного права. Определено правовое положение рабов с античных времен до современности.*

***Ключевые слова:** раб, работорговля, рабовладение, правовое положение.*

***Summary.** The article examines the results of doctrinal research and scholars' views on the legal nature of slavery in terms of international law. The legal status of slaves from ancient times to the present is determined.*

***Key words:** slave, slave trade, slavery, legal status.*

Постановка проблеми. Історія знає не так багато людських явищ, які б були настільки багатогранні, суперечливі, та в той же час, такі

довготривалі, як рабство. Один із висловів Аристотеля, який він написав у одному із своїх творів «Нікомахова етики» звучав наступним чином «раб – одухотворене знаряддя». Свого часу і це визначення, і сама концепція активно використовувалися в формаційному підході філософії історії для ілюстрації так званого класичного рабства [1, с. 866].

Здавалося б, проблема рабства давно втратила свою актуальність. Сьогодні прийнято вважати, що рабства в світі не існує. Але на жаль це не так. Про сучасних рабів майже не пишуть в газетах, про них замовчують державні правозахисні організації, про них практично нічого не знають. Однак в сучасному світі, не дивлячись на всі декларації прав людини, рабство існує, причому в набагато більших масштабах, ніж в давнину, і в більш потворних формах, оскільки офіційно дане явище навіть не визнається, а тому прав сучасні раби не мають ніяких. Масштаби та форми сучасного рабства досить широкі та глобальні. Точної кількості існування сучасних рабів у світі не надасть жодна міжнародна організація чи держава.

А отже, проблема виникнення та зростання рабства в сучасному світі сьогодні є злободенною і актуальною. Практично неможливо назвати жодної країни в світі, яка так чи інакше не була охоплена мережами работоргівлі. Кожна з них є або постачальником, або транзитером, або споживачем.

У зв'язку з чим вважаємо, що необхідно дослідити юридичну природу рабства через призму міжнародного права.

Аналіз публікацій. Про проблему рабства та торгівлі людьми вказували ще у ХІХ та на початку ХХ століття С. Гогель, В. Дерюжинський, М. Дурманов, Ф. Ліст, Ф. Яновський. Правові аспекти боротьби із рабством, торгівлею людьми досліджується також у роботах Валлон А, Вовка В., Лапиної З., Бэйлза Кевина.

Мета статті полягає у визначенні юридичної природи рабства через призму міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Техніка виробництва є однією із онтологічних передумов існування суспільства як такого, оскільки кожне суспільство обирає властиві для нього самого техніки виробництва. Для давньоримського суспільства, заснованого на рабовласницькому способі виробництва, раб був основною одиницею всього виробничого циклу: він був засобом і знаряддям праці, а інколи й результатом виробництва. В часи Катона були урізані права рабів на відпочинок у святкові дні. Дані права до цього врегульовувалися сакральним правом, але воно було доповнено рядом поправок. Таким чином, раб остаточно перетворювався в засіб виробництва, з яким власник міг робити що завгодно, керуючись лише річчю, все ж вважало раба як таким, що перебуває *in dominika potestate* так само, як були *patria potestate* підвладні члени сім'ї, але не речі власника, підтвердження чого є охорона нормами сакрального права місце захоронення тіла раба [4, с. 25].

Отже, як ми бачимо проблема рабства була актуальною, ще на перших стадіях розвитку суспільства. Не дивлячись на те, що у 1926 році була прийнята Конвенція про рабство, яка де-юре забороняла рабство в будь-якому його прояві, зокрема торгівлю людьми, втім, у XXI столітті ця проблема набуває широкої актуальності.

Інституціонально рабство виникає та стає інкорпорованим у соціальну структуру суспільства разом зі становленням рабовласництва. В античному світі воно було міцно закарбоване у суспільній свідомості та не викликало жодних сумнівів щодо своєї легітимності.

Зокрема, сприятливою обставиною у розвитку рабства було і те, що більшість сімейних угідь перебували у власності у родовій аристократії, до якої належали видатні давньогрецькі філософи Платон та Арістотель. Так у соціально-метафізичному трактаті Платона «Держава» [7, с. 134] ще не має чіткого уявлення про раба, як економічну категорію. Згідно з Платоном головною причиною рабовласництва є «перетворення на рабів

військовополонених із варварів». Більш того, для Платона, варвар і раб – одне і теж за своїми природними властивостями. Дійсно так, вагому частку невіільних людей в давньогрецьких містах складали варвари. Однак, Платон наголошує на тому, що «війна – це зло, і в добре влаштованій державі цього зла не має бути» [7, с.135].

Якщо в архаїчний період раб і господар співіснують, то в класичний період вони є антиподами. Власник має право не у відношенні раба, а на раба, так як на тварину або будь-яку матеріальну річ. Враховуючи особливості раба як речі, наділеної розумом і волею, римське право не допускає використання у відношенні раба правових норм про матеріальні речі, а створює таку сукупність норм, яка називається особистим та майновим положенням раба в римському приватному праві. Раб як об'єкт права не має права на своє власне тіло. Тіло раба – це товар, який можна вигідно купити чи прожати. Зокрема, навіть покалічене або мертво тіло раба може бути джерелом збагачення або компенсації завданих збитків. Каліцтво чи вбивство раба розцінюється як збиток, завданий власникові раба. Закони XXII таблиць передбачають штраф за поламану руку раба – 150 ассів. Знаменитий Аквіліїв закон гласив: «Якщо хтось протиправно уб'є чужого раба, або чужу рабиню, або четвероноге, або скот, то нехай буде він присуджений дати власнику стільки міді, скільки було найвищою вартістю цього в даному році [4, с. 27].

Як цілковито природне явище рабство розглядає і Арістотель. Так, Стагіріт говорив про те, що суспільство не може функціонувати як ціле без наявності в ньому панів і рабів. Арістотель зазначав, що «Раб – це певна одухотворена власність» – «жива» власність, яка до того ж мала статус члена сім'ї. Більш того, Арістотель притримується поширеної в ті часи думки: раб має повністю залежати від господаря лише через те, що є неспроможним відповідати за свої вчинки [1, с. 416].

Правове положення рабів визначалося принципом *Servi res sund*: раби – речі. В силу цього раби не можуть мати жодних публічних прав і вони не несуть жодних публічних обов'язків, оскільки не визнаються особами (*pro nullis habentur*). Відповідно до положень класичного римського права, раб вважався річчю тілесною (*corporals*), тобто такою яку можна відчувати на дотик (*guae tangi possung*). Як зазначає Ульпіан, за суто римською класифікацією раб є манципною річчю (*res macipi*) на рівні з такими речами як «земельні ділянки, сільські обійстя, будинок). А також раби були речами в обороті (*res incommercio*), тобто такі речі, які складають об'єкти приватної власності: вони могли бути предметами обміну, обороту за оцінкою.

Дійсно, для рабовласників була характерна жага до накопичення додаткового прибутку, що і було поштовхом до захоплення чужих земель та їхніх мешканців. Одним із джерел отримання рабів поруч з війнами було викрадення людей протягом усієї античності. Дана практика була досить поширеною. Однак приріст рабів здійснювався і природним шляхом, тобто через народження дітей, що автоматично означало приріст власності господаря. Так як раб мав статус речі, то дитина, яка народжувалася, належала не своїм батькам, а автоматично переходила у власність господаря. Такі суто майнові відносини відображали і тогочасне законодавство, згідно з яким боржник, якщо він не мав можливості сплатити борг, ставав рабом кредитора. Також рабством карали і декотрі злочини. З історії Давньоримської імперії також відомо про необмежену чоловічу владу стосовно власної дружини та дітей, яких чоловік-батько мав право не лише продати у рабство, а й позбавити життя.

Таке, класичне по суті розуміння відображає реалії тогочасного суспільства, зокрема способу господарювання. Адже відомо, що раби використовувались як робоча сила насамперед у сільському господарстві, а також для задоволення найрізноманітніших потреб рабовласника. Речовий характер раба, полягає в тому, що всі продукти рабської праці стають

власністю власника на «засоби виробництва». Раб не мав своєї власності, він міг розпоряджатися лише тим, що йому надав господар, не міг вступати в законний шлюб без дозволу пана. Більше того, тривалість шлюбного зв'язку, якщо вона була дозволена залежала від забаганок рабовласника. Накштальт будь-якого іншого майна раб міг стати предметом всіляких трудових угод.

Фізична залежність раба від рабовласника мала негативний вплив як на самого раба, так і на його власника. Зокрема, З. Лапина [6, с. 111] вважає, що античний світ розумів, що рабство вбиває в людині її найкращі якості. В древньому Римі положення рабів було набагато тяжкішим, аніж в Афінах [8, с. 98].

З ростом матеріального виробництва збільшується і кількість рабів. Нагляд за рабами і забезпечення їх всім необхідним вимагав персоналу який також складався з рабів. На перших стадіях єдиним, а в подальшому досить істотним джерелом рабів у всіх народів служила війна, супроводжувана полоном воїнів супротивника і викрадення людей, що проживають на його території. Коли інститут рабовласництва зміцнився і став підставою економічного ладу, до його джерела додалися й інші.

Таким чином, раб не був суб'єктом права. Він навіть не був людиною. Ні у відношенні до свого господаря, ні у відношенні до третіх осіб раб не користувався жодним правом захисту як самостійна особа. Господар міг поводитися з рабами на свій розсуд. Убивство раба господарем вважалося його законним правом, а кимось іншим – розглядалося як замах на майно пана, а не як злочин проти особистості. У багатьох випадках за збиток, нанесений рабом інтересам третіх осіб, також ніс відповідальність господар раба. Лише на пізніх етапах існування рабовласницького суспільства раби отримали деякі права, але вельми незначні.

Філософський словник дає наступне визначення рабства: «Рабство – стан цілковитої несвободи, повної залежності, тотальної підкорюваності і

дискримінації, відсутність автономії і свободної волі» [9, с. 537]. Для класичного рабства було характерним жорстоке ставлення до рабів, і скасування майже всіх залишків прав як таких «життя в рабстві справедливо вважається чимось набагато гіршим, ніж навіть смерть. Моральна вразливість рабства є очевидною навіть тоді, коли відповідний стан настає внаслідок напозір «вільної» згоди особи, яка запродається до рабства» [9, с. 537].

Період найбільшого розвитку работоргівлі припадає на XVIII ст. та перші дві третини XIX ст.

За часів традиційного рабства одним людям надавалося право власності над іншими. Раб тоді розглядався особистим майном власника, його можна було купувати й продавати як товар. Зазвичай статус раба передавався дітям рабів. Хоча традиційне рабство домінувало в багатьох суспільствах минулого, на сьогодні цей вид рабства формально заборонений й зустрічається нечасто. Навіть там, де таке рабство зберіглося, легальна система будь-якого міжнародно визнаного уряду не підтримує його.

Як зазначає Валлон А., на початку XX ст. рабство в його класичному вигляді поступово почало зникати, модифікуючись у звичаї та інститути, подібні до нього за своєю суттю. У цілому сучасний світ знає такі форми рабства як торгівля людьми, дитяча проституція, примусовий шлюб, економічне та віртуальне рабство. Варто зазначити, що між цими формами не існує чітких розмежувань, оскільки одна й та ж сама людина може перебувати в кількох формах фактичної залежності. Коріння торгівлі людьми починаючи з давнього часу було тісно пов'язане з таким розумінням рабства, коли рабство та работоргівля були офіційними в багатьох країнах. Про що свідчить низка європейських документів. Наприклад, згідно з мирним договором 1713 р. з Іспанією Велика Британія отримала легальне право на ввіз негрів-рабів в іспанські колонії в Америці [3, с. 48].

Боргове рабство виникає, коли людина зобов'язана працювати на іншу людину, щоб відробити борг (зазвичай, кошти, витрачені на «купівлю» та утримання людини). Проте термін такого рабства й послуги, що їх повинен надавати боржник, можуть бути невизначеними.

Закріпачення, тобто статус або становище орендаря, який в силу закону, звичаю чи угоди змушений жити і працювати на землі, що належить іншій особі, і виконувати певну роботу для такої іншої особи за винагороду або без такої, і не може змінити цей свій стан.

В нашій свідомості з словами «раби» і «рабство» зазвичай асоціюються рабовласницькі відносини в стародавньому світі або які практикувалися в XVI-XIX ст. Вважається, що остаточно рабство припинило своє існування в кінці XIX століття, коли в 1888 році остання рабовласницька країна – Бразилія – надала свободу своїм невольникам.

Як вказує Кевін Бейлиз, окремі виявлені факти рабовладіння та работоргівлі приписували кримінальним угрупованням, які пов'язували із соціально-економічною відсталістю деяких африканських і азійських країн. Дійсно, у багатьох з цих країн, рабство продовжувало офіційно існувати ще аж до 40–50 років XX століття. Наприклад, в Непалі, де уряд відмінив рабство тільки під натиском громадськості, або Мавританія, де рабство скасовувалось декілька разів, останній раз це сталося в 1980 році, коли уряд цієї країни ухвалив рішення, що рабство закінчилось і більше воно не існує [2, с. 67].

Конвенція про заборону рабства була підписана ще в 1926 році, а в 1956 році була укладена додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі, а також інститутів та звичаїв, що схожі з рабством [5].

Використання в сексуальних цілях, примусова праця та жебрацтво – це ситуація, в якій жертви змушені працювати проти їхньої власної волі, під погрозою насильства або інших форм покарання, їхня свобода обмежена і на ступінь володіння власністю здійснюється тиск.

Висновок. Сучасне суспільство виділяє свої пріоритети та систему стандартів, що жодним чином не співпадає з рабством у будь-яких його формах. Втім, попри те, що рабство як таке, втратило легітимний характер, воно є реальним як у своїй традиційній (класичній), так і у сучасній (завуальованій) формах.

Аналіз документів свідчить про те, що у XIX ст. торгівлю людьми розуміли лише як торгівлю рабами Африки, про що свідчить Генеральний акт про припинення торгівлі неграми у східних водах і на африканському континенті, прийнятий Брюссельською конференцією у 1890 році. Значне поширення явища торгівлі людьми у XIX–XX ст. спонукало уряди держав приймати на міжнародному рівні відповідні акти. Заборона рабства відбувалася за двома напрямками: по-перше, закріплення прав людини в конституції держави, тобто повна заборона рабства як стану, коли особа повністю обмежена у правах людини; по-друге, прийняття норм законодавства, які забороняли в тій чи іншій формі створювати або підтримувати функціонування інститутів, подібних до рабства.

Література

1. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Минск: Литература, 1998. 1392 с.
2. Бэйлз Кевин. Одноразовые люди. Новое рабство в глобальной экономике: монография. *University of California Press*, 2018. 321 с.
3. Валлон А. История рабства в античном мире: монография. Смоленск: Русич, 2005. 640 с.
4. Вовк В. М. Тіло раба як феномен дійсності (на прикладі Древнього Риму). *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 25–29.
5. Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 року із змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 року. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text. (дата звернення: 20.12.2020).

6. Лапина З. Г. История Китая с древнейших времен до наших дней: монография. Москва, «Наука», 1974. 537 с.
7. Платон Государство. Собрание сочинений в 4 т. Т. 3. Москва: Мысль, 1994. 654 с.
8. Протидія торгівлі людьми: законодавчі та нормативні акти зарубіжних країн: інформ.-аналіт. довід. Харків: Вид-во ХНУВС, 2013. 228 с.
9. Філософський енциклопедичний словник // НАН України; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди / В. І. Шинкарук (голова редкол.). Київ: Абрис, 2002. 742 с.